

ЧЫГЫШ ТААНУУНУН МАСЕЛЕЛЕРИ

ВОПРОСЫ ВОСТОКОВЕДЕНИЯ

ISSUES OF ORIENTAL STUDIES

e-ISSN: 1694-8653

№2/2023, 54-63

УДК:

DOI: [10.52754/16948653_2023_2_8](https://doi.org/10.52754/16948653_2023_2_8)

**ФЕРГАНА ӨРӨӨНҮ: ЧЕК-АРА ЖАНА ЭТНОГРАФИЯЛЫК ИЛИКТӨӨЛӨРДӨГҮ
АЙРЫМ КАТАЧЫЛЫКТАР ТУУРАЛУУ**

**ФЕРГАНСКАЯ ДОЛИНА: О НЕКОТОРЫХ ОШИБКАХ В ПОГРАНИЧНЫХ И
ЭТНОГРАФИИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЯХ**

FERGHANA VALLEY: ON SOME ERRORS IN FRONTIER AND ETHNOGRAPHIC STUDIES

Халматов К.

Халматов К.

Halmatov K.

к.ф.н., доцент, Б.Осмонов атындагы Жалал-Абад мамлекеттик университети
к.ф.н., доцент, Жалал-Абадский государственный университет имени Б.Осмонова
Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor, Jalal-Abad State
University named after B. Osmonov

ФЕРГАНА ӨРӨӨНҮ: ЧЕК-АРА ЖАНА ЭТНОГРАФИЯЛЫК ИЛИКТӨӨЛӨРДӨГҮ АЙРЫМ КАТАЧЫЛЫКТАР ТУУРАЛУУ

Аннотация

Бир топ окумуштуулар тарабынан Фергана өрөөнүнүн тарыхы изилдөөгө алынган. Алардын көп улуттуу өрөөндүн калкынын саясий, социалдык-экономикалык тарыхы боюнча эмгектери белгилүү. Макалада ошол изилдөөлөрдүн негизинде Фергана өрөөнүндө жашаган элдердин социалдык-экономикалык турмушу жана демографиялык абалы тарыхый-этнографиялык аспектиде чагылдырууга аракеттер жасалды.

Ачкыч сөздөр: улут, этнос, уруу, этномаданий процесстер, аймак, жиктешүү.

ФЕРГАНСКАЯ ДОЛИНА: О НЕКОТОРЫХ ОШИБКАХ В ПОГРАНИЧНЫХ И ЭТНОГРАФИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЯХ

FERGHANA VALLEY: ON SOME ERRORS IN FRONTIER AND ETHNOGRAPHIC STUDIES

Аннотация

Ряд ученых изучали историю Ферганской долины. Широко известны их работы по политической, социально-экономической истории населения многонациональной долины.

В статье предпринята попытка отразить социально-экономической жизни и демографии народов Ферганской долины в историко-этнографическом аспекте на основе исследований различных авторов.

Abstract

Many scholars have studied the history of Fergana Valley. Their works on the political, socio-economic history of the population of the multinational valley are widely known. The article attempts to reflect the socio-economic life and demography of the peoples of the Fergana Valley in the historical and ethnographic aspect based on the research of various authors.

Ключевые слова: нация, этнос, племя, этнокультурные процессы, территория, размежевание.

Keywords: nation, ethnos, tribes, ethnocultural processes, territory, demarcation..

Кыргыздардын этникалык тарыхы жана эл болуп калыптанышы көп кылымдарга созулган процесс. Ал процесс Монголия, Эне-Сай бойлорунан тартып, Памир, Алай жана Сыр-Дарыяга чейинки эбегейсиз аймакты кучагына алган

С.М. Абрамзондун билдирүүсүндө кыргыздар «кыргыз» деген аталыш кездешкен жерлерди жана элдерди гана изилдөөгө адаттанган. Анын айтымында кыргыз элинин этникалык тарыхын изилдөөдө кеңири аймактарды изилдөө керектиги сунуш кылынган. Мисалы: Бабурнаамэде кыргыздар жөнүндө эч нерсе айтылбайт. Бирок Ферганадан Кашкарга чейинки тоолуу аймактарда көчүп, көп сандаган топоз, жылкы, койлорду өстүрүү менен чарба жүргүзүп келген, «чакрак», «чогрек» [I.5; I.6] деп аталган уруулар жөнүндө сөз болот. Орто Азияда кыргыздардан бөлөк эч бир элдин жылкы, кой, топоз өстүрүп, аны өздөрүнүн негизги кесиби катары эсептеп келген элди билбейбиз. Ушундан улам Фергана, Анжияндан тартып Кашкарга чейинки жерлерди кыргыздар байыртадан мекендеп келген жер, анда жашаган элдердин басымдуу бөлүгүн кыргыздар же кыргыз уруулары түзгөн деген жыйынтык чыгарсак болот.

Окумуштуу В.Л. Вяткиндин билдирүүсүндө XIX-кылымдын аягында Зерафшан өрөөнүндө, Самаркандда тажиктер да, сарттар да эмес кытай, кыпчак, найман, сарай, кутчу, жүз, мангыт уруулары үстөмдүк кылгандыгы айтылат [I.10]. Бирок бул урууларды жарым көчмөн өзбектер деп атайт.

Белгилүү окумуштуу К.И. Антипина кыргыздарды, айрыкча ичкилик (кыдырша, кыпчак) кыргыздарын Аму-Дарыя, Вахш дарыяларынын бойлорунда, Тажикстан, Ооганстан, Чыгыш Туркестандын аймактарында жашап келишкенин белгилеп, бул пикирин алардын кол өнөрчүлүгүнүн өнүккөндүгү, алар даярдаган буюмдар (жүндүү килемдер) башка уруу, элдердин буюмдарынан өзгөчөлөнүп таргандыгы жана Анжиян, Кокон, Маргелан, Скобелев, Чыгыш Туркестан базарларында чоң талапты жаратып келгендиги жана бул буюмдар азырга чейин Өзбекстандын искусство жана тарых музейлеринде сакталып тургандыгы менен далилдеген [I.4].

1926-жылы Орто Азияны райондоштуруу комиссиясынын жетекчиси И.П. Магидовичтин берген төмөнкү маалыматтары өзгөчө көңүл бурууну талап кылат: «Самарканд, Бухара областынын кээ бир жерлеринде «өзбек» деген түшүнүктүн өзү жок. Кыпчак, найман ж.б. майда уруулук аталыштар болуп, алар бири-бирине өтө душман эл. Аларды тынчтыкта кармоо өтө кыйын» [I.11].

1994-жылы 22-24-сентябрда Бишкек шаарында «Манас» эпосунун 1000 жылдык маарекесине арналган «Кыргыздар: Борбордук Азиядагы байыркы жана орто кылымдардагы этногенетикалык жана этномаданий процесстер» деп аталган эл аралык илимий конференцияда белгилүү окумуштуу Б.Х. Кармышева өзүнүн «Ортозеравшан өрөөнүндөгү «кыргыз» уруусунун өзбектери» деп аталган макаласында төмөнкү статистикалык маалыматтарды берет:

1. 1917-жылкы айыл-чарбалык каттоодо Ортозеравшан өрөөнүндө отурукташкан өзбектердин «кыргыз» уруусу катталып, Каттакоргон уездинде-151, Самарканд уездинде-22 киши болгон. СССР элдеринин уруулук курамын изилдөө үчүн түзүлгөн атайын комиссия биринчилерин казактарга, ал эми экинчилерин «кокустан келип калгандар» деген графага киргизишкен [I.12]. 1920-жылдагы Бүткүл Россиялык эл каттоодо болсо, Самарканд

областында кыргыз уруулары болгонуна карабай, каттоо графасына киргизишкен эмес. Эске салчу нерсе, өзбек айылдарынын арасында 3 кыштак «кыргыз» аталыш менен аталгандыгы катталган. 1924-жылы Орто Азияны райондоштуруу боюнча иштеген комиссия Зеравшан өрөөнүнүн Керминин жана Бухар бөлүмдөрүндө-5600, Шахрисабз оазисинде-435 «кыргыз» уруусунун өкүлдөрү эскерилген. Каршы чөлдөрүндөгү өзбектердин «сарай» уруусунун ичинде жашаган «кыргыз-сарай» деген уруу да акыйкатсыздык менен кыргыздардын курамына киргизилген эмес.

2. Менин талаа изилдөө иштерим көрсөткөндөй: (1960-70-жылдардагы) Самарканд областында кийинчерээк өзбек аталып калган «кыргыз» уруусу өз учурунда маанилүү коомдук салмакты ээлеген; айрыкча ат спорт оюндарында (Купкари-Көк бөрүдө) алар экиге бөлүнүп; «мангыт» жана «кыргыз» таанымал болушкан жана булардын катарын найман, кыпчак, сарай уруулары түзгөн.

3. Керминин жана Бухар оазистерин боюнча Ф.Д. Люшкевичтин (1976) жана Шахрисабз шаары боюнча Е.М. Пешеровалардын талаа иштеринин жыйынтыктары болсо, бул жерлерде «кыргыз», «учурук» этнонимдери толук бойдон өзүнүн этнонимдик белгисин жоготкондугун жана көк-бөрү оюндарында да мурдагыдай «учуруг», «мангыт», «кыргыз» болуп бөлүнүп аталбастан, «Паст томон» - төмөнкү жана «Юкори - томон» - жогорку болуп бөлүнүп атала баштаганын тастыктайт.

4. Өзбек элинин 92 уруусуну ичинен аз сандагы «кыргыз» жана «бурут» уруулары алдынкы жана өзгөчө (привилегиялуу) оорунду ээлейт [I.12] ».

Бул маалыматтар көрсөткөндөй орус чиновниктери кыргыз, кыпчак ж.б. ошол мезгилде өзүнчө оозго алынып жүргөн майда кыргыз урууларын (сарай, учурук) атайын официалдуу документтерге түшүрбөй, кыргыз элинин унутулуп кетишине зор шарт түзүп берген. Алардын бул иштеринин ката экенин кийинки жылдардагы Б.Х. Кармышева, Султанов Т.И, Б.А. Ахмедов, Ф.Д. Люшкевич ж.б. талаа изилдөө иштери далилдеп койду. Орус чировниктери кетирген каталардын айынан, сөз болгон аймкатардагы кыргыздар бүгүнкү күнгө келип, толук атын, этникалык белгилерин унутту. Жогорудагы талаа иштеринин маалыматтары өкмөт тарабынан жүргүзүлгөн официалдуу каттоо иштерине караганда чыныгы тарыхый реалдуулукту бергендиги көрүнүп турат.

Совет бийлигинин улут саясатынын натыйжасында 1924-жылы Орто-Азия чөлкөмүндө улуттук мамлекеттүүлүктөргө бөлүү процессинде бул чөлкөмдө жашаган этностордун кызыкчылыктары толук эске алынбай, субъективдүүлүккө, башаламандыкка жол берилет. Натыйжада байыртадан эле кыргыздар мекендеп келген Самарканд, Анжиян, Наманган, Фергана өрөөнүнүн көпчүлүк бөлүгү Өзбекстандын чегине кирип, ал жерде жашаган кыргыздардын тагдырына терс таасирин тийгизди. Мисалы Анжиян областынын курамына кирип калган Хан-Абад, Жалал-Кудук, Коргон-Төбө, Булак-Башы, Мөнөк ж.б. волосторунун калкынын басымдуу бөлүгүн кыргыздар түзгөн. Анжиян уездиндеги отурукташкан айылдардын жалпы саны 201 кыштак болсо, улуттук өзгөчөлүгүнө жараша алар төмөндөгүдөй абалда болгон: кыргыздар-138 айыл, өзбек жана сарттар-38, орустар-12, тажик-1, түрк-4, кашкарлык-4, аралаш жашагандар-4 айылды түзүшкөн [9]. Демек аймактагы калктын улуттук өзгөчөлүгүн эске албай административдик-аймактык бирдиктерге бөлүү (1924-1927жж) өз учурунда СССРдин курамына кирген Кыргызстан жана Өзбекстандын ортосундагы өтө татаал этнотереториялык талаш-тартыштарды пайда кылган. Албетте бул багытта атайын иш алып

барышкан комиссиялар бир топ татаал маселелерди чечүүгө аракет кылышкандыктарын белгилөө зарыл.

Азыркы коңшу өлкөлөрдүн ортосундагы аймактык, чек-аралык талаш маселелерди эске алганда, 1924-жылкы улуттук чек-аралык жиктешүү бир топ катаачылыктар менен ишке ашты. Совет коомунун кийинки мезгилдеринде да улут маселесине анча маани берилбей, мунун натыйжасында жер-жерлерде улуттар аралык конфликттер пайда болду. (мисалы 1990-жылдагы Ош окуясы, Ферганадагы, Молдова, Россиядагы жаңжалдар ж.б)

Улуттар аралык мамилелерге этияттык менен мамиле кылып, улуттардын кызыкчылыктарын тең эске алып, камсыз кылбасак, мындай окуялар каалаган мезгилде чыгып кетиши мүмкүндүгүн тарых көрсөттү.

Октябрь революциясына чейинки падышалык эл каттоо эсеп-кысабы көп убакта жаңылышканын айта кетүү зарыл. Эл каттоо компаниясын орус чиновниктери алып барышып, алар көп учурларда болжолдуу түрдө, кээде маалыматтарды өз билгениндей эле бере беришчү. Орус чиновниктери гана эмес, көп учурда аттуу-баштуу орус окумуштуулары, саякатчылары деле кыргыз менен казакты, каракалпак менен кыпчакты, өзбек менен башка түрк элдерин көп ажырата алчу эмес. Ошондуктан Октябрь революциясына чейинки маалыматтарга өтө этияттык менен, салыштырмалуу түрдө кароо талап кылынат.

Россия жана анын чет жакаларында официалдуу эл каттоо биринчи жолу 1897-жылы болгон. Андан кийинки болжолдуу түрдө ар жылы областтык губернаторлордун отчетторунда элдердин саны берилип турган. 1908-1910-жылдары Сенатор Полендин Туркестан крайын толук текшерүү жүргүзгөндүгүнө байланыштуу, эл каттоо жүргөн. Биз ошол маалыматтарга таянып Фергана чөлкөмүн карап көрөлү.

XIX-кылымдын аягында Фергана беш уездден: Наманган, Анжиян, Маргалаң, Кокон, Ош турган. Фергана облусунда 1млн 572 миң 214 адам жашап, анын ичинде 114081 тажик, 14915 кашкарлык, 201597 кыргыз, 7584 кыпчак, 11056 каракалпак, 788989 сарт, 153780 өзбек, 261234 түрк-татар элдери жашаган. Бул жерде окурмандардын эсине сала кетчү нерсе бар. Биринчиси - 1926-жылга чейинки эл каттоолордун баарында азыркы өзбек эли «сарт», «өзбек» деп эки эл катары берилет. Себеби, XVI-кылымдын башында Орто Азияга Арал деңизинин түндүк тарабынан Мухаммед Шейбани (XVI-кылымдагы Көк ордонун ханы чингизид Өзбек хандын тукуму) менен кошо көчүп келишкен 92 боолуу (92 урук) көчмөн өзбектер (баары 240-360 миң киши) жана жергиликтүү түрк тилинде (чагатай тили) сүйлөшкөн сарт деп аталышчу дыйканчылык, соода, кол өнөрчүлүк менен кесип кылган тургундар менен жуурулушуу процесси XX-кылымдын башына чейин бүтө элек эле. Бул маалыматты Б. Кармышева да толуктап, XV кылымдын аягында «Дешти-Кыпчак» өлкөсүнөн Шейбани-ханды эрчип, кыпчак, найман, мангыт, конураттар келгенин белгилейт жана аларды түбү дешти кыпчактардан болгон өзбек уруулары деп атайт [1.12]. Кийинчерээк булар орто кылымдарда аттары белгилүү болгон казак, кыргыз, каракалпак, ногой, башкыр элдеринин катарына кирип кеткен [1.1].

Экинчиси - маалыматтарда берилгендей «түрк-татар элдери» деген графага биздин оюбузча түрктөр, татарлар, башкырлар, карайымдар, лакецтер жана башка майда калктар, ошондой эле түрк тилде сүйлөшүп, улуту аныкталбагандар, мүмкүн жаңылыштык менен өзбектер да, кыргыздар да кирип кетсе керек.

Сөз кылып жаткан мезгилде Ош жана Анжиян оюздарында (уезд) жашагандар төмөнкүнү түзгөн. Баары 360267 жана 161640 киши. Кыргыздар 123382 жана 1741, сарттар 321817 жана 571, өзбектер 6 жана 17, түрк-татарлар 662 жана 136447 адам. Кыпчактар Анжиян оюзунда гана 14 киши деп берилген. Кыпчактарды аз санда берилип калышы, аларды кыргыздарга кошсо керек деген ойду пайда кылат. Ал эми өзбектердин өтө аз санда берилиши да күмөндү туудурат. Ошондой эле Ош оюзундагы кыргыздардын санынын берилиши да тура эмес. Бирок, кантсе да бул официалдуу документти көңүлгө албай коюуга мүмкүн эмес.

Статистикалык маалыматта көрүнүп тургандай Анжиян оюзунда кыргыздардын саны (1741) сарттардан да (571), өзбектерден да (17), же экөөнү кошуп эсептегенинен да көптү түзгөн (ХК). Кыргыздардын дагы бир тобу түрк-татарлардын санына кошулуп калганына шек жок. Кыргыздардын ири уруусу болгон кыпчактардын саны да (14) бир топ талашты пайда кылчуудай. Балким алар толугу менен түрк-татарларга кошулуп, эсептелген болушу мүмкүн.

Областтын шаарларында бары 267 кыргыз жашаган, анын ичинде 108-Маргалаңда, 37-Анжиянда, 74-Кокондо, 48-Наманганда турган. Шаарда жашаган кыпчактарды - шаарда тургандар деген графага бир гана кишинин Анжиянда жашагандыгы берилген[1.8].

Ушудан улам революцияга чейинки маалыматтардын калтыстыгы көрүнүп тургандай болуп калды, анткени болгону 1 кыпчактын шаарда жашашы акылга сыйбай турган көрүнүш. Кыпчактардын ар кайсы статистикалык маалыматтарда өзүнчө берилиши жана көптөгөн саясий окуялардагы алардын ролу, алар өзүнчө эл катары жашап келген жана алардан бардык түрк элдери тараган деген Мурад Аджинин пикирине кошулганга түрткү берип тургандай.

Андан тышкары белгилүү окумуштуулар Х. Б. Кармышева, Г.П. Васильевалардын «XV - кылымдын аягында Орто Азияга Дешти Кыпчак өлкөсүнөн Шейбани ханды эрчип келгендердин катарына; кыпчактарды, кыргыздарды, найман, конурат, казак, каракалпактарды киргизиши жана булар кийинчерээк түрк тилдүү элдердин жана өзбектердин катарын түзүп калган»[1.7] деген көз караштары да бул элдердин түпкү жалпылыгынан дарек берип турат.

Статистикалык маалыматтарда эмне үчүндүр Ош шаарында 8 гана сарт жана 5 өзбек деген маалымат бар. Ошол эле учурда Ошто 32432 түрк-татарлар тургандыгы айтылат.

1907-жылы даярдалган Фергана облустук статистика комитетинин маалыматтарында шаарда жашаган кыргыздардын жалпы саны 584 кишини түзүп, анын ичинде Скобелев шаарында-62, Анжиянда-222, Кокондо-15, Наманганда-7 жана Ошто-271 кыргыз жашаган. Бул маалыматтар кээ бир тарыхчылардын Октябрь революциясына чейин кыргыздар Анжиян, Наманган, Фергана, Кокон, Ташкент шаарларында, ал эле эмес Ош шаарында да бир да кыргыз болгон эмес деген көз караштарын төгүнгө чыгарат.

Эске сала кетсек, 1990-жылы тарых илимдеринин доктору Р. Шамсутдинов «Кыңыр иштин кесепеттери» деген макаласында байыртадан бери Орто Азия, анын ичинен Фергана калктарынын тамыры бир экендигин, Бухара, Хива жана Кокон хандыктары улуттук эмес, өз ичинде жашаган калктардын баарына тең орток саясий биримдик болгон деген туура ойду айтуу менен бирге, Совет ыңкылабынан кийинки 1924-жылдагы улуттук мамлекеттүүлүктүн түзүлүшүнө улуттук принциптеги чек-ара жиктешүүлөрү туура эмес жүргүзүлгөн, «Өзбекстандан бир катар жерлер Кыргызстанга туура эмес өткөрүлүп жиберилген» деген бүтүм чыгарат. Ошол катаалардын акырындык менен өнүгүүсү акыркы жылдардагы

жоболондуу окуяларга (Ош коогаланы) алып келди дейт. Ошондуктан 1924-жылы улуттук чек-аралык жиктешүүнү таптакыр жүргүзбөй, мурунку административдик биримдикте эле (Түркестан АССР) калтыруу керек эле деген ойду айтат да, Ош окуясына байланыштуу пикирлерин баяндап, Жалал-Абад жана Сузакты кошуп, Ош облусундагы Өзбек автономиялуу район кылып койсо туура болоор эле деген жыйынтык чыгарат. Агайдын, 1924-жылдагы улуттук чек аралык жиктешүүнүн туура эмес жолдор менен ишке ашырылгандыгы, же аны болтурбай эле Түркестан АССРи бойдон калтыруу керектиги жөнүндөгү пикирлери тарыхый укуктук рамкада алып караганда өз эрки деңизчи, бирок Өзбекстандан бир катар жерлер Кыргызстанга өтүп калган, Октябрь ыңкылабына чейин кыргыздар Анжиян, Ош, Маргалаң, Фергана шаарларында жашаган эмес, Жалал-Абад менен Сузакты кошуп, Ош облусундагы Өзбек автономиялуу районун түзүү керек деген бүтүмдөрү бир топ талаш-тартыштарды эле эмес, улуттар аралык ынтымакка да доо кетирип, ар түрдүү түшүнбөөчүлүктөрдү, карама-каршылыктарды, акыр аягында болсо улуттар аралык конфликттерди да пайда кыла турган ойлор экендиги көрүнүп турат. Тескерисинче, автор эскерген талаш жерлерди пайда кылган туура эмес чечимдер орус бийлиги тарабынан кетирилип, анын натыйжасында болсо, Өзбекстандын жана Кыргызстандын чек-араларында азырга чейин чечилбей келген маселелер пайда болду. Бир топ айыл-кыштактар, болуштуктар 1924-жылы эле эмес, андан кийинки жылдарда (1925, 1926, 1927 ж.ж) кээде Өзбекстанга өткөрүлсө, кээде Кыргызстанга өткөрүлүп берилип турганын архивдик булактар тастыктайт. Мисалы 1925-жыл 27-майдагы ВЦИК тин райондоштуруу боюнча атайын комиссиясынын №8 протоколунда Кыргыз Автономиялуу областынын Жалал-Абад округуна Аим волосун киргизүү жөнүндө чечим кабыл алынган [II.1; 19-21]. Ал эми 1926-жыл 11-апрелдеги №127 протоколунун б) беренесинде Ханабад волосту Кыргызстанга карап, Фергананын чыгыш чек-арасы Аим, Чимион, Кара-Суу, Курган-Тева, Джаляль-Кудук, Маняк, Булак-Башы, Аравандын түндүк бөлүгү жана Мархамат волосттору менен аныктала тургандыгы айтылган [II.2]. Ушундай эле документтерде [II.3] Өзбекстандын Ош шаары жана Ош волостуна, Сузак I жана II ге, Араван волостуна, Аим волостуна жана анын түштүк бөлүгүнө ж.б. жерлерге койгон дооматтары жана аларга карата алган ВЦИК тин баш тарткан жооптору айтылган. Бирок жогоруда аты аталган аймактар кийинки жылдарда Өзбекстанга өткөрүлүп берилген. Андан ары, ВЦИК СССР дин чек-аралык талаш-тартыштар маселелери боюнча башка документтерде [II.4] Аим волостунун сол жээги, (Кара Дарыянын сол жээги), Кара-Суу, Чимион, Коргон-Төбө, Джаляль-Кудук волосттору Өзбек ССР ине өткөрүлүп берилгендиги, ал эми Ханабад волосту Кыргызстанда калгандыгы жөнүндө кабар берет. Андан тышкары бул документтердин маалыматы боюнча Кыргызстандын “айрым жерлерде (Булак Башы, Маняк, Бегеталы Кой-Таш капчыгайы ж.б.) жалаң кыргыздар жашай тургандыктары жана ошол жерлерди Кыргызстанга кошуу керектиги” жонундөгү арыздары четке кагылган. Анткени ал аймактарда жалаң кыргыздар жашап, тегерегиндеги өзбек айылдардын куурчоосунда калган. Андай волостторду жана болуштуктарды Кыргызстанга кайырып берүү райондоштуруу боюнча түзүлгөн комиссияга бир топ кыйынчылыктарды туудурмак, ошондуктан ушуга окшош көптөгөн тартыш жерлерди мурдагы абалында калтырууну чечишкен. Ушундай чечимдер өз учурунда көптөгөн нааразычылыктарды жараткан.

Чек-ара кызматынын көп жылдар жетектеп жүргөн белгилүү С.К. Аламановтун пикиринде мындай нааразычылыктар менен коштолгон талаш маселелердин чыгышына Красновский жетектеген Орто Азия республикаларынын чек-араларын тактоо боюнча

түзүлгөн СССРдин Эмгек жана коргонуу кеңешинин Орто Азиядагы ыйгарым укуктуу өкүлүнүн (УПОЛСТО) комиссиясы күнөөлү болгон. Анын айтымында “комиссия Орто Азия аймагына чек-ара талаштарынын түгөнбөс үрөөнүн сээп койгон”. Андан тышкары ал эки өлкөнүн чек-аралары бүгүнкү күнгө чейин чечилбей, талаш болуп турган маселелердин арбын экенин билдирет.

1926-жылы 25-апрелде бир эле Аим волостунун 9 болуштугу: Кызыл-Токой, Дарабак (Дардак), Тешик-Таш, Корут-Кий, Чангыр-Таш, Ак-Мечит паритеттүү комиссиянын чечимине каршы болушуп, Өзбек ССР инен чыгып, Кыргызстанга кирүү жөнүндө РСФСР ЦИК ке арыз каттарын жолдошкон [II.10] (1700 үй бүлөө).

Чек араларды аныктоо жана туура бөлүштүрүү иштери өз убагында болбогондуктан тарыхтын кийинки этаптарында ар түрдүү улуттар аралык конфликттер келип чыкты. Айта кетсек документтерде [II.6; II.7; II.8]. 1926-жылдарда өзбек жана кыргыздар ортосунда өз-ара мамилелер нормалдашпай жаткандыгы, Ош шаардык кеңешинин жумушчуларынын, Өзгөн районунда жашаган уйгурлардын өз алдынча автономияга умтулгандыктары жөнүндө сөз болот. 1926-жылдын 2-январдагы Кыргыз обкомунун информациялык отчетунда төмөнкү сөздөр айтылат: “Кыргызстандын түштүк райондорунда азырга чейин эки улуттун талаш-тартышы сакталат. Мында өзбектер эки группага бөлүнгөн: биринчилери Кыргызстанга, башкалары Өзбекстанга тартылышат” [II.9]. Жыйынтыктап келгенде, татаал этнотереториялык талаш-тартыштардын натыйжасында Фергана өрөөнүнүн 50 - өзбек, 14 - сарт айылдары Кыргызстанга, 100 гө жакын - кыргыз, 28 - кыпчак, 17 - түрк, ондогон - каракалпак, курама ж.б. айылдары Өзбекстандын административдик башкаруу аймагына өтүп кеткен [I.9]. Кыргызстандын элинин чек-араларды тактоо, кыргыздар мекендеп келген жерлерди Кыргызстанга кошуу жөнүндөгү жогорудагыдай талаптарына совет бийлиги көңүл бурган эмес. Кыргыздар байыртадан мекендеп келген жерлери менен коңшулаш Өзбекстандын калкына айланган.

Ошентип, калктын санын азайтып же көбөйтүү тарыхтын бардык мезгилдеринде бурмаланып келингендиги орус чиновниктеринин жергиликтүү Орто Азия элдерин бири-биринен айырмалап билбей берген статистикалык сандарынан жана Бүткүл союздук эл каттоолордун маалыматтарынан даана көрүнүп турат.

Тарыхый чындык элдин санына же пайызына эмес, бүтүндөй элдин тагдырына жана келечегине, улуттук белгилердин балуулуктугуна жана сыйланышына негизделиши керек. Ушул аспектилерден алып караганда Фергана өрөөнүнүн тарыхын жаңыча иликтөө мезгилдин талабы деп ойлойбуз.

Адабияттар

1. Абрамзон С.М. Вопросы этногенеза киргизов по данным этнографии. /ТКАЭЭ. Т.3. – Фрунзе. : Изд. АН Кир. ССР, 1959. – 31-43.
2. Абрамзон С.М. Этнический состав киргизского населения Северной Киргизии . / ТКАЭЭ, т. 4. – М.: Изд. АН СССР, 1960. – 40-41.
3. 3. Аламанов.С.К. Кыргызстандын мамлекеттик чегарасынын калыптанышы. -Б.: Э. Эберт атындагы фонд, 2005. -75-81.

4. Антипина К.И. Особенности материальной культуры и прикладного искусства южных кыргызов. Фрунзе.: Изд. АН Кир. ССР, 1962.- 67-69, 195.
5. Бабур, Захир-ад-Дин. Бабур-намэ. - Ташкент.: Глав. ред. Энцикл, 1948.: 42-43.
6. Кененсариев Т. Тандалган макалалар. - Ош.: ОшМУнун атуулдук өнүгүү фонду, 1999. 91-102.(128).
7. Каратаев О. Кыргыз элинин этникалык өнүгүүсү. – Бишкек.: КМПУ, 2003.195.
8. Кармышева Б.Х. Узбеки племени “кыргыз” в Среднезеравшанской долине.
9. Происхождение кыргызов. Кыргызы: Этногенетические и этнокультурные
10. процессы в древности и средневековье в Центральной Азии. / Тез. межд.
11. науч.конф. посв. 1000 летию эпоса Манас. 22-24 сен. – Бишкек., 1994. – 41-42.
12. Кененсариев Т. Тандалган макалалар. - Ош.: ОшМУнун атуулдук өнүгүү фонду, 1999. -91-102.
13. Койчиев А.К. Национально–территориальное размежевание в Ферганской долине (20-30 г.г XX века). – Ф., 2001. – 3.
14. Материалы Всероссийских переписей 1920 г. Перепис населения в
15. Туркестанской республике. 4.1, Вып.5. – Ташкент., 1934. – 28-30.
16. Материалы по районированию Средней Азии. Кн. 1, ч. 1. – Т., 1926. – 2.
17. Этнографические изучение узбекского сельского населения. Отв. ред: Г.П.
18. Василева., Б.Х. Кармышева. - М.: Наука, 1969.
19. Кулдышева, Г., & Мирзакаримов, Ф. (2023). Пограничная безопасность в системе национальной безопасности Кыргызской Республики. *Вестник Ошского государственного университета. Право*, 1(1), 86-96. https://doi.org/10.52754/16948661_2022_1_9. EDN: OAILPA.
20. Аликулов, Б.М. Кыргыз Республикасынын улуттук мыйзамдарына ылайык мамлекеттин аймагынын укуктук режими / Б. М. Аликулов // *Вестник Ошского государственного университета*. – 2021. – Vol. 2, No. 3. – P. 272-278. – DOI 10.52754/16947452_2021_2_3_272. – EDN: AXSIXZ.
21. Тобакалов, Ч.Б. Эки тараптуу Кыргыз-Өзбек мамилелерин өнүктүрүүнүн негизги багыттары (1991-2000 жж) / Ч. Б. Тобакалов // *Вестник Ошского государственного университета*. – 2020. – No. 1-3. – P. 112-116. – EDN: JNAWDD.

Архивдик материалдар

1. *Партархив ЦК компартии Киргизии Ф.20, Оп. 1, д.114, л. 19 – 19 об –*
2. Архивная выписка из протокола №8 Заседания Президиума Комиссии ВЦИК 27 мая 1925 года. - по районированию.
3. *КОМУ ВЦИК, Облплан, по районированию. Копия №3826, 12,04,1925 года*
4. Архивная выписка из протокола №127 заседания исполнительного комитета советов рабочих, دهقانских и Красноармейских депутатов Кара
5. Киргизской Автономной области РСФСР от 11 апреля 1926 года. – по уточнению границ Киргизии с Узбекистаном.
6. *Копия протокола № 11 заседания комиссии ЦИК СССР 20 марта 1926 года .Город Самарканд. 1 час дня.* - по урегулированию пограничных споров между республиками Средней Азии.(О притензии Узбекистана на г.
7. Ош, Ошскую волость, Сузак 1, Сузак 2 и др).

8. Копия протокола №13 заседания комиссии ЦИК СССР 25 марта 1926 года. г. Ташкент. - о урегулировании пограничных споров между
9. Киргизстаном и Узбекистаном по Бекабатскому сельскому обществу и Ханабатской волости.
10. Партархив ЦК компартии Киргизии: Ф - 21, Оп - 2, д - 45, л - 132 -
11. Архивная выписка №2 заседания Президиума ВЦИК советов, рабочих, крестьянских и Красноармейских депутатов. От 3 мая 1927 года. - Доклад паритетной комиссии о взаимных претензиях, касающихся территориальных споров между РСФСР и Узбекской ССР.
12. Партархив ЦК компартии Киргизии: Ф - 10, Оп - 2, д - 54, л - 31 - Ошский горсовет претендовал на автономии своих действий.
13. Партархив ЦК компартии Киргизии: Ф - 7, Оп - 1, д - 73, л - 76 - о взаимоотношениях Ошского горсовета и окрисполкома. Горсовет неподчиняет отделам окрисполкома.
14. Центральный партархив ЦК КПСС: Ф - 62, Оп - 1, д - 517, л - 39 - в отчете Ошского окружкома ВКП (б) отмечается притензии на автономию уйгурского населения Узгенского района (Претендовали насамостоятельный автономный район республиканского подчинения).
15. Партархив ЦК компартии Киргизии: Ф - 7, Оп - 1, д - 68, л - 14 - в отчете обкома ВКП (б) от 2 января 1926 года указывается на ряд фактовконфликтов между узбеками киргизами (Узбеки разделились на две группы: одна тяготеет к Киргизстану, другая к Узбекистану).
16. ЦТА Киргизской ССР: Ф - 20, Оп - 1, д - 176, л - 98 - 25 апреля 1926 года обисполком Киргизской Автономной Области направил в ЦИК РСФСР заявление уполномоченных 1700 домхозяев семей Ката Могол и Думар
17. Нарынской волости Андижанского уезда Ферганской области Узбекской
18. ССР с просьбой о присоединении Киргизии и протест уполномоченных сельских обществ Аимской волости: 1. Кызыл - Тукайского, 2.
19. Дарабакского (Дардакского), 3. Тешак - Ташского, 4. Корут - Кийского, 5.
20. Чангырташского, 6. Акмечитского, которые были не довольны решением паритетной комиссии передавших их в состав Узбекской ССР.
21. Архивная выписка из протокола №3 заседания президиума ЦИК КАССР от 15 марта 1927 года. - О границах между КАССР и УзССР.